

Papieren erfgoed Nederlandse slavernij en slavenhandel behouden

Een verkenning van Metamorfoze met een nieuwe aanpak

Erik van der Doe ■

In 2015 gaat Metamorfoze over op een 100% financiering van conservering en digitalisering van voor Nederlandse geschiedenis en cultuur waardevolle archieven en collecties. De jaren 2013 en 2014 markeren het begin van het werken in een nieuwe aanpak. Als pilot is het thema Slavernij en slavenhandel opgezet, verder uitgewerkt door het Nationaal Archief in samenwerking met het Bureau Metamorfoze. In twee clusters in 2013 en 2014 werden projectvoorstellen voor de conservering van acht archieven en collecties gehonoreerd.

a

Sinds de invoering van het archieven-traject in 2005 bij Metamorfoze, het nationaal programma voor het behoud van het papieren erfgoed van het ministerie van OCW, zijn bijna 100 projectvoorstellen voor zeer uiteenlopende archieven en collecties goedgekeurd. Uitgaande van de gedachte uiteindelijk de voor Nederland belangrijkste archieven en collecties te behouden, zou door een thematische benadering tevens een samenhangende geconserveerde en gedigitaliseerde collectie Nederland ontstaan. Deze wens was aanleiding om een pilot uit te voeren om inhoudelijk verwante archieven en collecties te selecteren.

Actueel thema

Het thema slavernij/slavenhandel is ingegeven door de actualiteit en maatschappelijke belangstelling. Op 1 juli 2013 werd in Amsterdam stilgestaan bij het feit dat het toen 150 jaar geleden was dat Nederland de slavernij in Suriname en op de Antillen heeft afgeschaft. Op 14 juni 2014 vond in Middelburg de nationale herdenking afschaffing slavenhandel plaats. De dag daarvoor werd in de reeks *Geschiedenis van de VOC* (door Femme Gaastra), *Geschiedenis van de WIC* (Henk den Heijer) het boek *Geschiedenis van de MCC* (over het Middelburgse slavenhandelsbedrijf, door Ruud Paesie) gepresenteerd. Op 15 juni 1814 werd in het *Staatsblad* het verbod op slavenhandel

gepubliceerd. Bijna een halve eeuw later volgde de afschaffing van de slavernij. Er kwam een eind aan bijna drie eeuwen slavenhandel en slavernij onder Nederlandse vlag. Tenminste, in 1814 werd de trans-Atlantische slavenhandel verboden, die in het Caraïbisch gebied bleef toegestaan. En in 1863 moesten de slaven nog wel tien jaar doorwerken om de slaveneigenaren te compenseren. Naar schatting zijn er door Nederland zo'n 600.000 slaven verhandeld van Afrika naar West-Indië, ongeveer 5% van het totaal. In de aanvraag van februari 2013 is door de Adviescommissie Metamorfoze ABC een eerste cluster van archieven en collecties rondom het thema slavernij/slavenhandel goedgekeurd. In maart

2014 volgde een tweede cluster van archieven en collecties die, hoewel onderling nauw samenhangend (ook met het eerste cluster), elk weer een eigen projectvoorstel kennen. Te zijner tijd zal het Nationaal Archief zorgen voor beschikbaarstelling in context via APEX, het archievenportal voor Europeana. Het gaat om de volgende acht archieven en collecties.

Archief Nederlandse Bezittingen Kust van Guinea (1658-1872)

Collectie: Nationaal Archief

Nadat Fort Elmina in 1637 op de Portugezen was veroverd, werd dit het centrum van de Nederlandse bezittingen in West-Afrika. In de 17e en 18e eeuw was dit het hoofdkwartier van de West-Indische Compagnie (WIC) in West-Afrika, in de 19e eeuw werd het de zetel van de gouverneurs namens de Nederlandse regering. Aan vooral de Goudkust (het tegenwoordige Ghana) verrezen tientallen grote en kleine kastelen en forten waar Afrikaanse en Nederlandse handelaren elkaar troffen. Voor de bestudering van de organisatie van de slavenhandel is het archief van de Nederlandse Bezittingen ter Kuste van Guinea (65 meter) van groot belang. Na een verbod op de slavenhandel in 1814, verschoof de aandacht naar de werving van zwarte soldaten voor het KNIL en naar handel in producten zoals goud en ivoor. In 1872 vond de overdracht plaats van de Nederlandse bezittingen in West-Afrika aan Groot-Brittannië. Het archief is niet alleen een

belangrijke bron voor de Nederlandse aanwezigheid in West-Afrika en de handel in slaven en andere handelsstromen, het bevat ook informatie over een gebied en volken waarover nauwelijks eigentijdse bronnen bewaard zijn gebleven.

Twee kleine collecties C.J.M. Nagtglas

Collectie: Zeeuwse Bibliotheek en Legermuseum

Twee kleine particuliere collecties van Cornelis Johannes Marius Nagtglas (1814-1897) vormen bijzondere aanvullingen op het overheidsarchief Nederlandse Bezittingen Kust van Guinea. Om een goed beeld te krijgen van de Nederlandse bezittingen stuurde gouverneur Nagtglas zijn ambtenaren het land in om dorpen en stammen in kaart te brengen en informatie te verzamelen over het dagelijkse leven, handel, gewoonten, religies en ceremonies. Deze een-na-laatste gouverneur is na zijn pensionering door de regering aangezocht om de overdracht van de bezittingen aan Groot-Brittannië en het vertrek van Nederland uit West-Afrika voor te bereiden. Onder zijn bewind kwam er een uitruil van Nederlandse en Britse forten tot stand, die uiteindelijk leidde tot de overdracht van de Nederlandse bezittingen in West-Afrika aan Groot-Brittannië. Op 6 april 1872 werd de Nederlandse vlag voor de laatste maal gestreken op Fort Elmina. Voor de in de forten aanwezige voorraden hield Nederland nog een vergoeding van £3790 over. Daarbij gaf Engeland

De een-na-laatste Nederlandse gouverneur in West-Afrika C.J.M. Nagtglas. Foto uit 1886 (coll. Zeeuws Archief, Historisch-Topografische Atlas Zelandia Illustrata, Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen).

aanspraken in Nederlands Oost-Indië op. Brieven en andere stukken betreffende Nagtglas' eerdere militaire loopbaan, alsook correspondentie en verslagen over de bevolking aan de Goudkust en de onderhandelingen met de Britten zijn bewaard gebleven in de Zeeuwse Bibliotheek (0,5 meter) en in het Legermuseum (0,3 meter), thans het Nationaal Militair Museum (in oprichting).

Archief Middelburgse Commercie Compagnie (1720-1889)

Collectie: Zeeuws Archief

De in 1720 opgerichte Middelburgse Commercie Compagnie (MCC) richtte zich vanaf 1730 op de handel in slaven, toen deze was vrijgegeven door het aflopen van het octrooi van de WIC op West-Afrika. Gedurende de 18e eeuw was de MCC een van de belangrijkste Nederlandse slavenhandelaren. Na de afschaffing van de slavenhandel bleef de MCC bestaan als scheepswerf. Het archief (100 meter) omvat vooral de slavenhandelsactiviteiten. In totaal zijn er tussen 1732 en 1804 113 slavenreizen gemaakt, waarbij naar schatting 32.000 slaven van Afrika naar West-Indië zijn gebracht. Van bijna elke reis zijn journaal, monsterrol, soldijboek en cargaboek (in- en verkoop) bewaard, die tezamen een indringend beeld geven van de >>

Fort Elmina in West-Afrika, halverwege de 17e eeuw. Tekening (detail) door Johannes Vingboons (coll. Nationaal Archief).

Schepen van de Middelburgse Commercie Compagnie, circa 1770. Schilderij (detail) door Engel Hoogerheyden (Stadhuiscollectie Middelburg).

>> bedrijfsvoering en de praktijk van de slavenhandel. Het in 2011 op het UNESCO Register *Memory of the World* geplaatste archief van de MCC is uniek, omdat hierin de administratie van een slavenhandelaar nagenoeg volledig aanwezig is. Dat maakt dit archief wereldwijd tot een bijzondere bron van gedetailleerde administratieve gegevens over de handel in slaven. In het kader van de herdenkingsjaren 2013 en 2014 publiceert het Zeeuws Archief in samenwerking met University College Roosevelt te Middelburg in een weblog een gehele slavenreis van een van de schepen van de MCC.

Archief Sociëteit van Berbice (1720-1795)

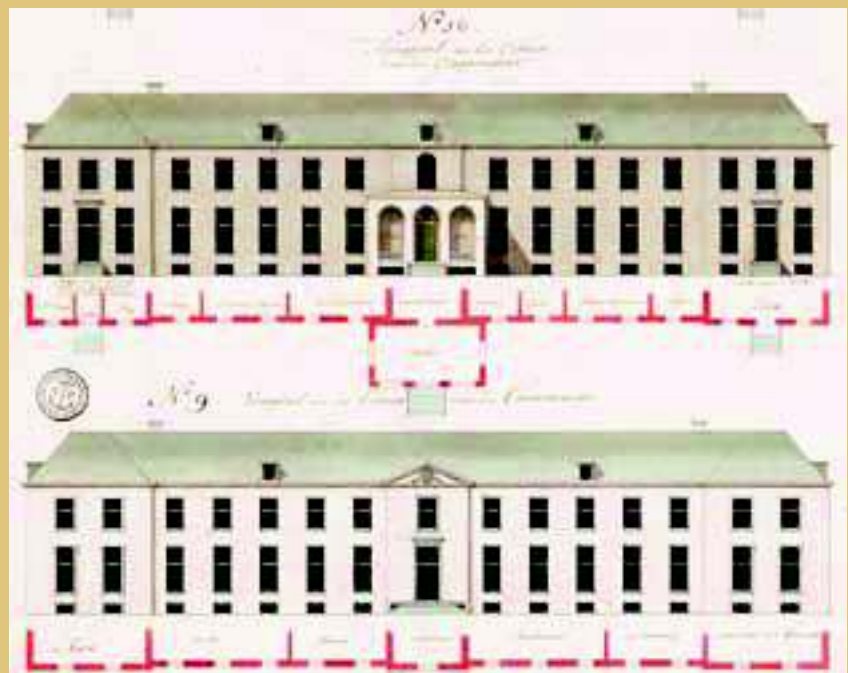
Collectie: Nationaal Archief

Berbice was een plantagekolonie gelegen aan de gelijknamige rivier in het huidige Guyana. De culturen waren vooral suiker, cacao, katoen en koffie. Al begin 17e eeuw sloot de kamer Zeeland van de WIC een akkoord met de Zeeuwse koopman Abraham van Pere, waarbij deze van de compagnie vergunning kreeg er kolonisten heen te brengen. Na een aanval van de Fransen in 1712 ging de kolonie voor de familie Van Pere

verloren. Om het gebied niet aan de Fransen over te laten sloten enkele Amsterdamse kooplieden een nieuw akkoord met de WIC, waarbij werd overeengekomen tot het leveren van slaven door de compagnie en het betalen van recognitiegeld door de directie voor elk schip dat naar Berbice voer. Het aantal aangevoerde slaven was in verhouding tot andere Nederlandse koloniën groot. In 1763 kwam het tot een grote slavenopstand, met als voornaamste oorzaak de slechte behandeling van de slaven door verscheidene planters. Het klimaat was gunstig voor het uitbreken van moeilijkheden: een ziekte met veel slachtoffers, incidenten in het vorige jaar op plantages in Berbice en in hetzelfde jaar in het naburige Demerary, dreiging van vijandelijke indianen en een algehele apathie onder de blanken. Gezien de slechte financiële toestand van de WIC aan het einde van de 18e eeuw, besloten de Staten-Generaal in 1791 het octrooi niet langer te verlengen. Vier jaar later bepaalden zij dat de Sociëteit van Suriname en die van Berbice zouden ophouden te bestaan en dat het bestuur over deze kolonies aan de Staat zou overgaan. Het archief (32 meter) geeft een zeer gedetailleerd beeld van de wijze waarop de Nederlandse planterskolonie functioneerde, inclusief de rol die de slaven hierin speelden.

Kaart van de Wilde Kust met de kolonies Essequibo, Demerary en Berbice (detail), uit: 'Tegenwoordige Staat van America II' (1767).

Ambitieuze, niet gerealiseerde plannen voor een nieuw gouvernementsgebouw in Berbice uit 1780 (coll. Nationaal Archief).

Verspreide West-Indische Stukken (1614-1875)

Collectie: Nationaal Archief

In het Nationaal Archief bevindt zich een al begin 20e eeuw ontstane collectie van bijzondere en historisch zeer waardevolle stukken betreffende West-Afrika en West-Indië uit de periode 1614-1875, die vooral betrekking hebben op slavenhandel, het beheer van plantages en het koloniaal bestuur. Ze zijn om uiteenlopende redenen gelicht uit verschillende archieven en collecties en zijn of konden daarnaar niet meer worden teruggebracht. De archiefvormers zijn onder meer de verschillende kamers van de WIC, het bestuur van Essequibo en Demerary, de directie van de Sociëteit van Berbice en de gouverneurs op de Kust van Guinea. Ze vormen daarmee de completering van die archieven. Mede vanwege tal van oude bronverwijzingen is besloten de collectie (6,5 meter) bijeen te houden. Een eeuw lang historisch onderzoek heeft verwijzingen naar deze collectie die een grote variatie kent aan soorten documenten: brieven, resoluties, octrooien en publicaties, instructies en reglementen, rekeningen en financiële administraties, wisselbrieven, verslagen van vergaderingen, rekesten en klachten, petitie's, statistische gegevens van bevolking en handel, lijsten van verzonden stukken, notariële akten, monsterrollen en soldijboeken. Ook zijn er inventarissen van plantages, boedelinventarissen, 'memories' en 'aanmerkingen' zijnde allerhande notities en aantekeningen, beschrijvingen van oproeren, naamlijsten van ambtenaren en plantage-eigenaren, lijsten met slaven, kaarten en tekeningen van gebouwen en plantages.

Fortenadministratie Kust van Guinea (1793-1803)

Collectie: The National Archives (UK)

In The National Archives (TNA) in Kew nabij Londen bevindt zich ook Nederlands archiefmateriaal betreffende slavernij en slavenhandel. In het archief van het High Court of Admiralty is onlangs een deel van de administratie van de Nederlandse slavenforten op de Kust van Guinea uit de periode 1793-1803 ontdekt (circa 1,5 meter). Dit is onderweg van West-Afrika naar Nederland gekaapt door de Engelsen en vervolgens beland in het archief van de Britse admiraliteit in Londen. De in de

Onderweg naar Nederland door de Engelsen in 1803 gekaapt archief van de slavenforten in West-Afrika, dat zich nu in de Prize Papers in The National Archives in Kew bevindt (foto Erik van der Doe).

zogenoeten Prize Papers aanwezige archivalia bevatten zowel die van Fort Elmina als die van de buitenkantoren en geven de details weer van het dagelijkse reilen en zeilen op de forten in de nadagen van de Nederlandse slavenhandel, toen het steeds meer een Britse en Franse aangelegenheid was geworden. Het omvat de financiële administratie van de Nederlandse forten, met overzichten van inkomsten en uitgaven, waaronder monsterrollen en soldijboeken van personeel en militairen, alsmede van alle aanwezige werkslaven op de forten (met hun namen, herkomst, ouderdom en lichamelijke geschiktheid of gebreken). Er zijn lijsten van aanwezige koopmanschappen en vivres (levensmiddelen) en van uitgaven voor goederen en diensten (bijvoorbeeld voor het van en naar de schepen roeien). Ook zijn er minuten van uitgaande brieven en uiteenlopende overzichten en inventarissen, van

aanwezige kanonnen en ammunitie tot benodigde medicijnen en instrumenten, van lijsten van boeken en papieren tot aan de onkosten voor maaltijden op nieuwjaar. Eveneens aangetroffen zijn inventarissen van de verkoop van desolate boedels van op de forten in West-Afrika overleden personen zonder testament. Deze zijn zeer uitvoerig met opsommingen van boeken, schilderijen, huisraad, kleding en persoonlijke slaven. Voor de minder welgestelden zijn de lijstjes kort, zoals voor een overleden fuselier die slechts een paar schoenen, een leren pet, kam, mes en vork bezat. De gekaapte documenten vormen een mooie aanvulling op het archief van de Nederlandse Bezittingen op de Kust van Guinea.

Archieven Essequibo, Demerary en Berbice (1681-1795)

Collectie: The National Archives (UK)

In TNA bevindt zich meer Nederlands >>

Ingekomen brieven uit Essequibo en Demerary, overgedragen aan Engeland in 1818 en nu in het archief Colonial Office in The National Archives in Kew (foto Erik van der Doe).

>> archief over slavernij en slavenhandel. In het archief Colonial Office zit de in 1818 op verzoek van de Britse regering overgedragen bij de kamer Zeeland van de WIC ingekomen stukken uit Essequibo en Demerary (1686-1792; circa 6 meter), alsmede de in 1819 overgedragen onderdelen betreffende Berbice (1681-1795; circa 6 meter). Ook deze archivalia behoren naar hun aard te berusten in het Nationaal Archief. De stukken zijn reeds gesignaleerd en beschreven in 1961 door archivaris mevrouw Meilink-Roelofs van het Algemeen Rijksarchief. Nadat Groot-Brittannië in 1814 het beheer van de Nederlandse koloniën had overgenomen, verzochten zij om overdracht van de eerder in het gebied gevormde archieven. Na wat getreuzel werd daar aan gehoor gegeven. Voor de geschiedenis van de Nederlandse aanwezigheid in de kolonies Essequibo en Demerary is de serie ingekomen stukken bij de kamer Zeeland een van de belangrijkste en meest volledige bronnen. De kamer Zeeland was de eerstverantwoordelijke voor deze gebieden. De serie correspondentie in TNA is op de jaren 1690-1700 na compleet. De meegestuurde stukken bevatten onder andere plantage-inventarissen (inclusief overzichten van slaven en slavinnen, 'zwarte en rode slaven', ook indiaanse en creoolse slaven), lijsten van gevraagde en verhandelde goederen van en naar de West, processtukken, monsterrollen, financiële stukken en een aantal schetsen en

tekeningen van versterkingen en plantages.

De in Kew aanwezige stukken over Berbice bevatten belangrijke onderdelen die tot de ruggengraat van het archief van de Sociëteit behoren, zoals de notariële protocollen en de notulen van de hoven van Politie en Justitie. Ook zijn er overzichten van personeel, militairen, wapens en munitie en lijsten met belastinggelden (hoofdgeld, waaggeld, kerkengeld). Boedelinventarissen van plantages geven details van wat er allemaal op de plantages aanwezig was, van huisraad tot personeel en slaven. Registers met hypotheekakten, landgunningen en grondbrieven geven inzicht in de kadastrale verdeling van het gebied. Opvallend is een kaartboek van Berbice (dat ook niet in kopie in Nederland is bewaard gebleven) door landmeter C.F.T. Cederkreutz uit 1766 die het gehele gebied na D.W.C. Hattinga nogmaals heeft opgemeten. Het omvat ruim 100 handgetekende kaarten in kleur. Hij tekende niet louter 'zakelijk', maar ook artistiek fraai met allerlei details zoals een zwaan op de Lutherse kerk en *trompe l'oeils* van omkrullende randen aan een kaart. Behalve dat deze onderdelen ontbreken in de archieven van de WIC en de Sociëteit van Berbice, is het des te aardiger omdat in de Nederlandse archieven betreffende deze gebieden, alsmede in de nog in Guyana berustende archieven, relatief weinig materiaal van voor circa 1750 over deze toch al onbekende Nederlandse koloniën aan de zogenoemde Wilde Kust is te vinden.

Hoe nu verder

Begin 2014 heeft de Koninklijke Bibliotheek de controle van beeldkwaliteit en data-integriteit overgenomen van het Nationaal Archief. Ook advisering bij conservering en digitalisering is nu in handen van het Bureau Metamorfoze en de Koninklijke Bibliotheek. In verband met afwijkende specificaties voor gedigitaliseerd archiefmateriaal is de duurzame opslag van de masterscans ondergebracht bij het Nationaal Archief. Op dit moment worden projectvoorstellen in een afsluitend derde cluster voorbereid, voor de archieven van de Nieuwe West-Indische Compagnie (1674-1791) en de Sociëteit van Suriname (1682-1795). Al met al is er dan een conglomeraat ontstaan van

elkaar aanvullende archieven en collecties en wordt het voor Nederlandse en overzeese geschiedenis en cultuur belangrijke papieren erfgoed over slavenhandel en slavernij behouden. In 2014 kunnen de laatste projectvoorstellen die al in voorbereiding zijn nog onder het oude regime van matching 70/30 bij Metamorfoze worden ingediend. Verder kunnen dit jaar voorstellen voor A-collecties die niet zijn uitgevoerd alsnog worden ingediend, waarvoor dan een 100% financiering geldt. In 1998-1999 zijn door Metamorfoze inventarisaties uitgevoerd naar belangrijke cultuurhistorische collecties (de zogeheten CHC-lijst) en internationaal waardevolle collecties (IWC-lijst) in Nederland. Voor collecties gewaardeerd als A-collectie kon vervolgens subsidie worden aangevraagd (70/30), maar niet in alle gevallen is het tot een projectvoorstel gekomen. Vanaf 2015 zal er worden gewerkt met een nieuwe aanpak in het traject Archieven en Bijzondere Collecties (ABC), waarbij tevens zal worden overgegaan op een 100% financiering.

De eerste lessen van het werken met een thematische aanpak zijn getrokken. De winst is dat inhoudelijk samenhangende belangrijke archieven en collecties nu meer gestructureerd worden geselecteerd en in context gepresenteerd. De praktische uitwerking vereist de nodige afstemming. Dit najaar zal de workflow verder worden ingevuld. Inhoudelijk zullen het documenteren van het dagelijkse leven en de interactie van groepen en individuen met de omgeving belangrijke uitgangspunten zijn. Ook zal samenwerking tussen erfgoedinstellingen bij projectvoorstellen worden gestimuleerd. Zie de website www.metamorfoze.nl voor de laatste stand van zaken rondom deze gewijzigde aanpak. Op de Metamorfoze-bijeenkomst van 25 november 2014 zal de nieuwe richting nader worden toegeelicht. Uiteindelijk gaat het erom dat het belangrijkste en meest bedreigde Nederlandse papieren erfgoed voor de toekomst wordt behouden. ■

Erik van der Doe ■ coördinator Archieven en Bijzondere Collecties Metamorfoze.